

Ланцедова Ю.О.

Черноморський державний університет імені Петра Могили

ДОКТРИНА ПРОЦЕДУРИ РОБОТИ ІЗ ДЖЕРЕЛАМИ АНТИКРИМІНАЛЬНИХ ВІДОМОСТЕЙ

Анотація

Викладено сутність, послідовність та інші закономірності роботи з особистісними і речовими джерелами антикримінальних відомостей. Розглянуто класифікацію практичних дій в антикримінальному судочинстві та деякі інші концептуальні положення нової доктрини процедури роботи з особистісними і речовими джерелами доказів у даному судочинстві.

Ключові слова: залучення особистісних джерел антикримінальних відомостей, збирання речових джерел антикримінальних відомостей.

Lantsedova Y.A.

Chernomorsky State University by name of Petro Mohyla

A DOCTRINE OF THE PROCEDURE OF WORK WITH SOURCES OF THE ANTICRIMINAL INFORMATION

Summary

Outline the sequence and different patterns of the work with the personal and the real sources of the anticriminal information. The classification of the practical actions in the anticriminal proceedings and a number of other provisions of the new doctrine of conceptual procedures for handling the personal and the real sources of the evidence in such proceedings.

Keywords: attracting the personal sources of the anticriminal information, gathering the material sources of the anticriminal information.

УДК 340.1

ФОРМАЛЬНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ПРАВА ЯК ПІДСТАВА ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ЛЮДСЬКОЇ СВОБОДИ

Романюк Є.О.

Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

Досліджено поняття та основні вимоги до чіткості змісту правових приписів, що призведе до ефективного правового регулювання суспільних відносин. Встановлено, що будь-який закон має містити абсолютно чіткі, зрозумілі, точні та однозначні приписи, які повинні виконуватися людьми. Автор доходить висновку, що основними характеристиками формальної визначеності права є: зрозумілість і точність права; прозорість норм права; лаконічність правового тексту; ясність та передбачуваність правових приписів; повнота та конкретність регулювання.

Ключові слова: формальна визначеність права, нормативні дефініції, чіткість змісту права, юридична техніка.

Межі людської свободи окреслюються правом, яке в позитивному розумінні виражено в законі. Відповідно, будь-який закон має містити абсолютно чіткі, зрозумілі, точні та однозначні приписи, які повинні виконуватися людьми. Такі вимоги до законодавства складають зміст категорії «формальна визначеність права».

Зазначене питання було предметом дослідження багатьох вчених, серед яких С. С. Алексєєв, Н. В. Артикуца, І. І. Балаклицький, П. М. Балтаджи, Ю. Є. Зайцев, Л. О. Макаренко, О. Г. Мурашин, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, М. Г. Патей-Братасюк, Т. С. Подорожна, С. П. Погребняк, Н. В. Приймак та ін. Не применшуючи значення наукових ідей, які вже дістали теоретичне обґрунтування, слід зазначити, що проблематика формальної визначеності права, як однієї з основних ідей сучасної правової системи, все ще потребує свого дослідження і є актуальною в умовах існування неефективних нормативно-правових актів. Тому головною метою цієї статті є висвітлення основних вимог чіткості змісту

правових приписів, що призведе до ефективного правового регулювання суспільних відносин.

Сформульоване ще в «Дигестах Юстиніана» юристами Стародавнього Риму положення, відповідно до якого «право може і повинно бути чітким», є актуальним для будь-якої правової системи і нині. Визначеність, точність і однозначність правової норми вважаються гарантією міцного правопорядку, оскільки якщо кожному члену суспільства зрозумілі його права і обов'язки, він має певну свободу дій і рішень у межах правового простору.

С. С. Алексєєв висловив важливу думку про те, що характеристики права дозволяють значно розширити уявлення про соціальне призначення права. Найбільш суттєвою характеристикою, на думку вченого, є властивість права бути таким регулятором, що здатен досягти максимальної, граничної визначеності у поведінці всіх суб'єктів. А звідси – визначеність регулювання суспільних процесів і одночасно міцність, надійність встановлюваних за допомогою права суспільних відносин [1, с. 45].

Якщо право – це визнаний законом рівень соціальної свободи та справедливості, то юридичні тексти повинні бути послідовним вираженням цієї свободи. Якість законодавства оцінюється не тільки і не стільки вирішенням економічних, політичних та інших завдань суспільного розвитку, скільки чіткістю закріплення надійних гарантій прав, свобод та інтересів суб'єктів правових відносин [2, с. 90].

Оскільки будь-який нормативний припис виражається за допомогою юридичної мови, елементарною структурною одиницею якої є слово (термін), важливо, щоб зміст і обсяг таких термінів був зрозумілим для всіх суб'єктів, яким адресується правовий припис. Одним із способів забезпечення ясності нормативного припису та зрозумілості наміру законодавця є застосування законодавчих дефініцій у текстах відповідних нормативно-правових актів.

Сам термін «дефініція» (від латинського «definition») означає «встановлення меж», «визначення». Як прийом юридичної техніки – це коротке визначення конкретного поняття, що відображає суттєві, якісні ознаки права предмета чи явища. Правові дефініції мали місце вже в римському праві та зберігали свою популярність як за часів розквіту права, так і в період середньовічної казуїстичності. На жаль, сьогодні, коли існує проблема чіткого формулювання юридичних дефініцій, у юридичних енциклопедичних виданнях визначення цього поняття відсутнє [3, с. 65].

Юридична термінологія як сукупність термінів та система словесного вираження понять і категорій права є специфічним засобом висловлення змісту нормативно-правового акту. Термінологічна система права є своєрідним ядром, що об'єднує всі структурні елементи та стилістичні зрізи юридичної мови. Із загального юридичного масиву виокремлюються найбільш вдалі й точні терміни, що позначають найважливіші юридичні поняття, які набувають статусу нормативно-правових, а потім використовуються у всіх сферах термінологічної системи права утворюють наукові терміни, які змінюються й розвиваються в міру розвитку юридичної науки.

Системність та внутрішня узгодженість – важливі риси юридичної термінології, яка становить складну органічну систему. Існує низка проблем, які пов'язані з упорядкуванням системи юридичних термінів. Ці проблеми стосуються ієрархічних логічних зв'язків і відношень між юридичними термінами та їх елементами, терміносистемами (галузевими й міжгалузевими, галузевими й загально-правовою терміносистемою), критеріїв та відповідних логічних рівнів класифікаційних основ юридичної термінології.

Значення юридичних термінів, термінології закону та нормативних дефініцій проекту нормативно-правового акту важко переоцінити. Перш ніж виконувати правові приписи, суб'єкт правових відносин повинен розуміти свої права та обов'язки через усвідомлення базових понять нормативно-правового акту [4, с. 244].

Значення нормативних дефініцій у забезпеченні правової визначеності підкреслюється не тільки на рівні правових систем окремих держав, а й на рівні Міжінституційної угоди між Європейським парламентом, Радою Європейського Союзу та Комісією Європейського Союзу щодо загальних настанов, спрямованих на забезпечення якості проектування законодавства. Чітке проектування законодавчих актів співтовариств є необхідним, оскільки такі акти мають бути прозорими та зрозумілими для громадськості та учасників економічних відносин.

Це також є умовою імплементації та однакового застосування актів законодавства співтовариства в державах – членах Європейського Союзу [5, с. 88].

Таким чином, питання юридичних понять і дефініцій останнім часом набувають дедалі більшої актуалізації в нашій професійній свідомості. При цьому дискусії ведуться в діапазоні від логіко-методологічних проблем правових понять і категоріального ладу юриспруденції до лінгвістичних і формально-логічних аспектів юридичної техніки. Цільове конструювання юридичних понять – повсякденна практика сучасного законодавця, особливо в нових для нашого суспільства сферах правового регулювання і галузях права, що розвиваються. Існуючий «дефінітивний хаос» значною мірою зумовлений відставанням правової теорії, галузевих доктрин від сучасної дійсності правового регулювання, пов'язаних, зокрема, з домінуванням у нашій науці коментаторських тенденцій. У цьому сенсі найнадійнішим шляхом подолання є інтенсифікація зусиль правознавців з розроблення юридичних класифікацій та відповідної системи дефініцій, чим, власне кажучи, завжди і займалася класична юриспруденція [6, с. 67].

«Теоретичний калейдоскоп» понять, дефініцій та правових конструкцій, так як і їх необґрунтована відсутність, призводять до невизначеності у розумінні правових явищ, що безпосередньо позначається на правовому регулюванні, породжує залежно від ситуації то правовий нігілізм, то правовий ідеалізм, то владний суб'єктивізм, то уяву про безсилля права, що заважає його адекватному розумінню та сприйняттю у нашому суспільстві [2, с. 33].

Як зазначає П. М. Балтаджи, існує комплекс правил-вимог, які є загальними для організації юридичного тексту, що визначає їхню специфіку щодо документів правозастосовчої діяльності. Серед них: точність і визначеність уживаної юридичної форми (формулювань, висловів, окремих термінів). Юридична мова має бути точною, переконливою і однозначною, оскільки неадекватність поняття може ускладнити розуміння та призвести до необхідності додаткового тлумачення документа.

Чітке формулювання змісту правового документа відіграє значну роль у підвищенні відповідальності суб'єктів застосування права та якості професійної діяльності. Точність тексту сприяє контролю за процесом правозастосування як з боку спеціальних органів нагляду, так і з боку безпосередньо адресата. Точність є тією універсальною умовою юридичної мови, яка забезпечує найбільшу відповідність ідеї її втіленню у правовому тексті. Точність та лаконічність правового тексту сприяють правильному і постійному сприйняттю інформації.

Дотримання системи прийомів, засобів і правил, пов'язаних з належним вживанням мовних, стилістичних, логічних, структурних та прагматичних характеристик, – запорука правильності юридичного тексту. Правильне використання всіх засобів і прийомів на основі правил юридичної техніки забезпечить точне відбиття змісту правових актів, їх чіткість і зрозумілість, можливість раціонального використання у практичній діяльності [3, с. 55].

Щоб розкрити зміст формальної визначеності права, слід акцентувати увагу на вимогах, які випливають з неї:

- 1) чітке формулювання правової норми;
- 2) чітке формулювання умов, за яких здійснюється обмеження чи позбавлення права, інтересу чи свободи [7];
- 3) обов'язковість оприлюднення нормативно-правових актів (non obligat lex nisi promulgata);

4) заборона внесення непередбачуваних змін до законодавства.

С. П. Погребняк до основних процедурних вимог, з дотриманням яких пов'язується формальна визначеність права, відносить також вимогу про обов'язкове оприлюднення актів; вимогу, що забороняє зворотню силу актів; розумну стабільність права; послідовну правотворчість; вимогу надання достатнього часу для змін у системі правовідносин, викликаних прийняттям нового закону [8, с. 50].

Л. О. Макаренко зазначає, що формальна визначеність права розуміється більшістю авторів як «визначеність правових норм за формою», – тобто поняття, яке не торкається логіко-юридичного змісту норми. На основі цієї позиції вчена доходить висновку, що зрозумілість, чіткість (визначеність змісту правових приписів) – це, скоріше, не ознака, а вимога, яка зумовлює ефективність його дії [9, с. 37].

Проте, зазначимо, що складовою фундаменту, на якому базуються більш специфічні й детальні правила та принципи правового регулювання, є верховенство права, важливими складовими, необхідними наслідками й умовами реалізації якого є чіткість змісту права, пропорційність та добросовісність, що дає змогу говорити про існування ще однієї сутнісної властивості права – його формальної визначеності.

Як зазначає С. П. Головатий, норма закону не може розглядатись як «право», якщо її не сформульовано з достатньою мірою чіткості, яка дає громадянину змогу регулювати свою поведінку; тобто громадянин має передбачити наслідки, до яких може призвести та чи інша його дія [10, с. 1184].

Отже, верховенство права поряд із формальною визначеністю охоплює правову ефективність (баланс інтересів), а також пропорційність у праві. Усі ці елементи характеризують основну ознаку поняття верховенства права – передбачуваність правових приписів.

Цікавою є думка В. М. Шаповала, що норма права все ж не обов'язково повинна передбачати абсолютну визначеність: досвід показує, що це неможливо. Більше того, хоча визначеність бажана, вона може набувати ознак надмірної «скам'янілості», тоді як право повинне мати здатність відображати реальний стан суспільного життя, що змінюється. Відповідно, багато законів наповнені «розмитотою», нечіткою термінологією. Тлумачення та застосування таких нормативно-правових актів є завданням практики [11, с. 99].

Існування такої властивості права як його формальна визначеність призводить до утвердження принципу «законні очікування», який широко застосовується в практиці Європейським судом з прав людини та Судом Європейського Співтовариства. Законні очікування – це право особи в своїх діях розраховувати на сталість існуючого законодавства. Цей принцип спрямований на те, щоб у випадках, коли особа переконана, що досягне певного результату, якщо буде діяти відповідно до норм правової системи, забезпечити захист цих очікувань. Однак принцип законних очікувань підлягає певним обмеженням. Перше з них – критерій доцільності (захищаються законні очікування лише розсудливих і

обачних осіб). По-друге, на цей принцип можна посилається лише у випадку, коли очікування мають законний характер.

Виходячи з усього зазначеного можна зазначити таке. Одним із основоположних аспектів захисту прав і свобод людини є формальна визначеність права, яка, в свою чергу, є гарантією міцного правопорядку – стану упорядкованості відносин у суспільстві.

Формальна визначеність права – це точність, однозначність та прозорість правових приписів, покликаних забезпечити реалізацію прав, інтересів та свобод індивіда, а також захист від можливих проявів державного свавілля. Основними характеристиками формальної визначеності права є: зрозумілість і точність права, сформульованого в нормах позитивного законодавства (простота, послідовність, вживання широко вживаних зворотів, замість складних конструкцій, розшифрування значення термінів); прозорість норм права, яка виявляється у їх доступності, безперешкодному отриманні громадянами доступу до інформації щодо їх прийняття та їх обов'язкове оприлюднення; чіткість права: громадянин чи посадовець, які застосовують закон, повинні знати, якої лінії, поведінки вимагає закон) та лаконічність (стилістичне викладу тексту, відсутність повторень) правового тексту; ясність (однозначність змісту і обсягу правових приписів, які адресуються суб'єктам права, відсутність необхідності їх спеціального тлумачення, а також їх передбачуваність; повнота та конкретність регулювання (будь-який закон повинен передбачати механізм дії його норм).

Формальна визначеність права передбачає наявність сукупності точних, однозначних та прозорих правових приписів не лише до процесів правотворчості, а й правозастосування, покликаних забезпечити реалізацію прав, інтересів та свобод індивіда, а також захист від можливих проявів державного свавілля. Останнє, в свою чергу, досягається дотриманням законодавцем правил законодавчої техніки в процесі формування нормативних приписів. Тому нині гостро постає необхідність в адекватному правовому регулюванні нормотворчого процесу. У зв'язку з цим, як засіб забезпечення формальної визначеності права, необхідно сформулювати вимоги до нормотворчого процесу, які полягають у забезпеченні відповідної нормативної регульованості нормотворчої діяльності, питань дотримання юридичної техніки, стандартів і принципів побудови нормативно-правових актів.

Прикладом формальної визначеності права є статті Особливої частини Кримінального кодексу, які передбачають склади конкретних злочинів і види покарань. Вони повинні застосовуватися буквально, у точній відповідності з законом.

В умовах нестабільності правового регулювання, яка виявляється в існуванні значної кількості колізій та непередбачуваності в праві, інтенсивності створення нових законодавчих актів, недодержанні юридичної техніки їх розробки, що призводить до їх неефективності та нестабільності, питання формальної визначеності права є вкрай актуальним для української правової системи.

Список літератури:

1. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / Алексеев С. С. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Изд-во НОРМА, 2002. – 742 с.
2. Балаклицький І. І. Принципи права як дієві чинники його дії / І. І. Балаклицький // Шості юридичні читання. Правова культура, правова свідомість і право : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 22–23 квітня 2010 р.). – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 33–35.

3. Балтаджи П. М. Юридична мова правозастосовних актів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Балтаджи П. М. – К., 2008. – 205 с.
4. Шутак І.Д., Онищук І.І. Юридична техніка: навчальний посібник для вищих навчальних закладів / І.Д. Шутак, І.І. Онищук. – Івано-Франківськ, 2013. – 496 с.
5. Оніщенко Н. М. Проблема ефективності законодавства та сучасний розвиток / Н. М. Оніщенко // Віче. – 2007. – № 12 (спецвипуск). – С. 3–7.
6. Тарасов Н. Н. К вопросу о юридических понятиях и дефинициях / Н. Н. Тарасов // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы Междунар. круглого стола, 21–23 сентября 2006 г., Черновцы / под ред. В. М. Баранова, П. С. Пацуркиевского, Г. О. Матюшкина. – Нижний Новгород : Нижненовгородский исслед. науч.-прикладной центр «Юридическая техника», 2007. – С. 67–71.
7. Погребняк С. П. Роль основоположних принципів права в забезпеченні прав людини [Електронний ресурс] / С. П. Погребняк. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pfp/2008_2009_6_7/124%20Pohrebnyak.pdf.
8. Погребняк С. П. Вимоги до нормативно-правових актів, що впливають з принципу правової визначеності / С. П. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 3 (42). – С. 42–53.
9. Макаренко Л. О. Теоретичні закономірності дії правових приписів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Макаренко Лариса Олександрівна. – К., 2004. – 171 с.
10. Головатий С. П. Верховенство права : [монографія] : у 3-х кн. / С. П. Головатий. – К. : Фенікс, 2006–2006. – Кн. 2 : Верховенство права : від доктрини до принципу. – К. : Видавництво «Фенікс». – 2006. – 653 с.
11. Шаповал В. Свобода та «природні права» людини як основа людського виміру права / В. Шаповал // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : матеріали I Всеукр. круглого столу (м. Львів, 16–17 вересня 2005 р.). – Львів : Край, 2006. – С. 286–295.

Романюк Е.А.

Институт государства и права имени В.М. Корецкого Национальной академии наук Украины

ФОРМАЛЬНАЯ ОПРЕДЕЛЕННОСТЬ ПРАВА КАК ОСНОВАНИЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРЕДЕЛОВ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ СВОБОДЫ

Аннотация

Исследовано понятие и основные требования к четкости содержания правовых предписаний, что приведет к эффективному правовому регулированию общественных отношений. Установлено, что любой закон должен содержать абсолютно четкие, понятные, точные и однозначные предписания, которые должны выполняться людьми. Автор приходит к выводу, что основными характеристиками формальной определенности права являются: понятность и точность права; прозрачность норм права; лаконичность правового текста; ясность и предсказуемость правовых предписаний; полнота и конкретность регулирования.

Ключевые слова: формальная определенность права, нормативные дефиниции, требования четкости содержания права, юридическая техника.

Romaniuk E.A.

Institute of State and Law of the V.M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine

FORMAL DEFINITENESS OF RIGHT AS A BASIS FOR DETERMINING THE LIMITS OF HUMAN FREEDOM

Summary

Explore the concept and the basic requirements for the content definition of the legal regulations that lead to effective legal regulation of social relations. It is established that any law should contain is clear, understandable, accurate and unambiguous requirements to be carried out by people. The author concludes that the main characteristics of the formal definiteness of law are: clarity and accuracy of law; transparency of the law; conciseness of the legal text; clarity and predictability of the legal regulations; completeness and specificity of regulation.

Keywords: formal definiteness of law, statutory definitions, requirements definition content of the law, the legal machinery.